

KAPITTEL 6

Om komparasjon og komparativ metode

Olav Korsnes Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen

Abstract: Starting from the premise that comparison is an indispensable and basic cognitive operation, it is argued that there is no such thing as a comparative method, and that a variety of comparative approaches and research designs are available, depending on the purpose of the comparisons and more or less explicit/implicit theoretical presuppositions about the phenomena that are compared and their interrelationships. Three different attempts at discriminating between comparative approaches are presented, in order to illustrate how different comparative research designs may be understood and justified with reference to different theoretical presuppositions and purposes. The first one is associated with the so-called “societal effect”-approach developed by Marc Maurice and his colleagues in Aix-en-Provence. The second was developed by Charles Ragin, and the third by Jürgen Kocka. It is argued that two central paradoxes are running through them all: One is the propensity to compare phenomena as if they are “the same”, although we are perfectly aware that they are not. The other is the, often tacit, presupposition that the units we are comparing can be clearly separated from each other, although we know very well that in reality they cannot be clearly separated. Examples from the author’s own research are used to illustrate how these paradoxes are encountered and how one may deal with them, and some lessons are drawn about what and how one may learn from the discussion of various comparative research approaches, strategies and designs in order to deal with challenges encountered in “close up” research in studies of professions and policy-related “commissioned research”.

Keywords: comparison, comparative method, typologies of comparative approaches, comparing the uncomparable

Sitering: Korsnes, O. (2024). Om komparasjon og komparativ metode. I M. Mangset, H. M. Ihlebæk, T. Nordberg & A. B. Leseth (Red.), *Tett på profesjon, arbeid og politikk: Kvalitative metodeutfordringer og verktøy for å løse dem* (Kap. 6, s. 111–128). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.210.ch6>
Lisens: CC-BY 4.0

Komparasjoner er særdeles effektive verktøy i konstruksjonen av ethvert forskningsobjekt, og kanskje spesielt i forskning som er tett på aktørene man forsker på og/eller det politiske feltet de beveger seg i. Hensikten med dette kapitlet er å vise hvilke valg av komparative forskningsdesign og forskningsstrategier som kan være hensiktsmessige, avhengig av formålet med forskningen, og å illustrere noen av de teoretiske utfordringene og dilemmaene man står overfor ved slike valg.

Mitt utgangspunkt er at komparasjon er en helt grunnleggende kognitiv operasjon – det vil si en grunnleggende komponent i alt tankearbeid. Det innebærer at vi knapt kan tenke oss en situasjon der vi ikke eksplisitt eller implisitt – bevisst eller ubevisst – benytter oss av komparasjoner. I hverdagsamtaler sier vi rett som det er at det er ting som «ikke kan sammenlignes», uten at vi tar inn over oss at dette er selvmotsigende, ettersom vi allerede må ha gjort en sammenligning for å si det vi sier. Det vi vanligvis mener å si når vi sier at ting «ikke kan sammenlignes», er at tingene vi sammenligner på et eller annet vis er så forskjellige at det ikke gir mening å snakke om dem som «de samme» tingene; de er «usammenlignbare». Men allikevel kan de sammenlignes, og vi gjør det hele tiden. Dette tilsynelatende paradokset – å «sammenligne det usammenlignbare» – skal jeg komme tilbake til flere ganger i dette kapitlet, fordi det er et tema som stadig kommer opp i diskusjoner om metodisk bruk av komparasjoner i vitenskapelige undersøkelser. Det jeg også vil forsøke å demonstrere er at denne tematikken er av generell relevans med tanke på det vi kan kalle konstruksjonen av forskningsobjektet, og er spesielt relevant for bruk av komparasjon i både profesjonsforskning og forskning som er tett på politikk.

Av det jeg har sagt så langt så følger det også at jeg mener at det ikke er mulig å snakke om komparasjon som én vitenskapelig metode, for det finnes vel knapt noen type data som ikke er basert på komparasjon, eller noen analysemetode som ikke eksplisitt eller implisitt benytter seg av komparasjoner.

La meg ta to enkle eksempler for å illustrere dette: regresjonsanalyser basert på kvantifiserte data, og feltanalyser basert på såkalte kvalitative data. Hva er det vi gjør i en regresjonsanalyse? Først velger vi oss ut noen variabler som vi koder i sett av kategorier eller verdier. Så kjører vi variablene og verdiene inn i modeller hvor vi systematisk sammenligner utfallet på såkalte avhengige variabler når vi varierer verdiene på såkalte uavhengige variablene. Når vi gjør denne typen analyser snakker vi ikke om at vi bruker

komparativ metode, og vi tenker ofte knapt på at det nettopp er komparasjoner vi jobber med.

Tilsvarende i en feltanalyse basert på kvalitative data, for eksempel intervju. Det vi kan ha interesse av i en analyse av slike data er for eksempel om det er mulig å finne en systematikk, en typologi eller noe sånt, som gjør at vi kan forstå forskjellene i svarmønster eller lignende i materialet. Igjen gjør vi en masse sammenligninger, uten at vi kaller eller tenker på det vi gjør som komparativ metode.

Det vi kanskje kan snakke om, er at det finnes flere og ulike typer *komparative metoder*, *komparative forskningsdesign* og *komparative tilnærminger* – og kanskje andre måter å skille mellom ulike måter å bruke komparasjoner på, igjen basert på komparasjoner mellom disse. Min påstand er derfor at alle vitenskapelige data er basert på komparasjoner, og at alle vitenskapelige metoder anvender komparasjoner, eksplisitt eller implisitt. Og at grunnen til dette, er at komparasjoner er en helt grunnleggende kognitiv operasjon – både i hverdagslivet og i vitenskapelig virksomhet.

En som på elegant vis har sagt noe om hvorfor det er slik, er den britiske sosialantropologen, biologen og system- og kommunikasjonsteoretikeren Gregory Bateson: «I suggest to you, that the word 'idea' in its most elementary sense, is synonymous with 'difference' [...]. But there are differences between differences» (Bateson, 1972, s. 453, 457). Hvis det er slik, så følger det at de idéene vi bringer med oss inn i forskningsprosessen, og de idéene vi prøver ut under prosessen, må være basert på komparasjoner, for det er nettopp gjennom komparasjoner vi identifiserer forskjeller. Som når vi velger ut variabler og koder disse i en regresjonsanalyse, eller velger kategorier og koder disse i en kvalitativ tekstanalyse, så gjør vi det ut fra idéer om forskjeller mellom variablene og kategoriene, og mellom verdiene på disse, som utgjør en forskjell med tanke på det vi undersøker.

Fra John Stuart Mills og Durkheims drøfting av den komparative metode til en differensiert forståelse av komparative forskningsdesign

Dette var nok også grunnen til at Emile Durkheim i sin bok om sosiologisk metode fra 1895 kunne hevde at «den komparative metode» var den eneste metoden som egnet seg i sosiologien, og som han demonstrerte på

glimrende vis i sin studie av selvmord. Det han da tenkte på som «den komparative metode» var den metoden som John Stuart Mill et halvt århundre tidligere, i 1843 i sin bok om *A System of Logic* snakket om som «den strenge komparative metode» – en metode som, etter modell av naturvitenskapene, var egnet til å oppdage og teste årsakssammenhenger.

Mills drøfting av denne metoden er interessant av flere grunner. For det første gjorde han et skille mellom flere ulike metoder for sammenligning, der skillet mellom det han kalte «samsvarsmetoden» og «forskjellsmetoden» er det best kjente, og det som går igjen i skiller mellom komparative teknikker og design som vi finner igjen i faglitteraturen helt fram til våre dager. Enkelt kan skillet illustreres på denne måten:

«Samsvarsmetoden»

Dersom

A B C D opptrer sammen med w x y z

og

A E F G opptrer sammen med w t u v

er

A enten årsak til eller en effekt av w.

«Forskjellsmetoden»

Dersom

A B C D opptrer sammen med w x y z

og

B C D opptrer sammen med x y z

er

A enten helt eller delvis årsak til, eller en effekt av w.

Dette skillet finner vi blant annet igjen i en «moderne klassiker» om komparativ metodikk av Adam Przeworski og Henry Teune fra 1970, *The Logic of Comparative Enquiry*, som er mye referert i den samfunnsvitenskapelige litteraturen. I deres klassifikasjon av forskningsdesign for komparative studier har de et skille mellom det de kaller *most similar systems*-design og *most different systems*-design, som tydelig er inspirert av Mill. *Most similar systems*-design er en type design som er veldig vanlig i moderne samfunnsvitenskap, der de ulike systemene, ofte landene, som velges ut for sammenligning, er så like som mulig langs så mange dimensjoner som mulig for å minimalisere

antall variabler som kan forklare de observerte forskjellene mellom enhetene (jf. Mills «forskjellsmetode»). Dette innebærer at det er likhetene og forskjellene mellom systemer som er i fokus, og at det er systemet som er det privilegerte analysenivået ('system' her forstått i vid forstand som et mer eller mindre avgrenset sett av relasjoner mellom individer, roller, posisjoner, institusjoner eller lignende). Felles systemtrekk forstås som «kontrollert for», mens forskjeller mellom systemene betraktes som forklaringsvariabler. For eksempel kan klasseforskjeller i stemmegivning mellom land forklares av en rekke faktorer, men dersom man konsentrerer seg om å sammenligne et sett av land som er kulturelt relativt like, med samme type partisystem og arbeidslivsrelasjoner, økonomisk utvikling og så videre – som for eksempel de skandinaviske landene – kan man lettere finne forskjeller mellom landene som kan forklare klasseforskjellene i stemmegivning mellom landene, enn hvis man sammenligner alle europeiske land. Man kan da finne ut, som Erik Allardt gjorde på 1960-tallet, at forklaringene kan ligge i forskjeller i sosial mobilitet mellom landene (Allardt, 1964).

Hvis man derimot finner forskjeller i sosial mobilitet mellom landene som på plausibelt vis kan kobles til klasseforskjeller i stemmegivning, så reiser det nye spørsmål: Hvordan kan man forklare forskjellene i sosial mobilitet mellom disse landene, som ellers synes å være så like på så mange områder? Og man kan begynne å lure på om de virkelig er så like som de ofte antas å være.

Dette viser til et grunnleggende problem man står overfor i alle typer komparative forskningsdesign: Problemet med å anta at fenomener man bruker samme betegnelse om – som for eksempel yrker, utdanningstyper og så videre – er «de samme» på tvers av land og kontekst. Som også Przeworski og Teune påpeker er dette vanligvis en falsk antakelse, noe som innebærer at komparasjoner av sosiale fenomener må starte med en antakelse om at de ikke er «de samme», og derfor i en viss forstand er «usammenlignbare». Som påpekt allerede, er selvfølgelig ingen fenomener i realiteten «usammenlignbare» som sådan, ettersom vi nødvendigvis må sammenligne for å kunne oppdage hvorfor fenomener som antas å være «de samme» ikke er det. Og grunnen til at de ikke er det, er at de er innvevd, eller innfelt i – *embedded*, som det heter på engelsk – i ulike, spesifikke romlig-temporale (*spatiotemporal*) konstellasjoner.

Og her kan vi gå tilbake til det andre som er interessant med Mills drøfting av komparativ metode, og det er at han mener at dette er en metode

som egner seg for naturvitenskapelige, men ikke for samfunnsvitenskapelige undersøkelser. Grunnen til det er at samfunnsforhold generelt er mer komplekse enn fysiske forhold, og at de alltid er så sammenvevde at det er svært vanskelig både å påvise og generalisere omkring årsakssammenhenger i samfunnsforhold. Årsaksforholdene inngår på komplekse og varierende måter i «helheter» som det kan være vanskelig å identifisere og få oversikt over, og det er egentlig i disse «helhetene» vi må lete for å forstå årsakssammenhengene.

Selv om Durkheim var enig med Mill i at samfunn er komplekse helheter, mente han at det både var mulig og ønskelig å identifisere og teste samfunnsmessige årsakssammenhenger gjennom komparasjoner. Ofte må en riktignok nøye seg med å påvise statistisk samvariasjon/korrelasjon mellom samfunnsfenomener, men disse kan i det minste sette en på sporet av årsakssammenhenger. For å begrunne hva disse årsakssammenhengene kan bestå i, er det imidlertid ikke nok å vise til statistisk korrelasjon – vi må alltid trekke på teoretiske forståelser av fenomenene vi studerer. Vi må vel si at historien har vært på Durkheims side i dette spørsmålet, for dette har blitt et «standardargument» i årsaksanalyser. Det betyr likevel på ingen måte at det er enighet om hvordan komparasjoner kan eller bør brukes i samfunnsvitenskapene.

Som Mill tidlig antydte, har dette å gjøre med at samfunnsmessige fenomener er så tett innvevd i hverandre at det er problematisk å gjøre analyser som forutsetter at det er mulig å behandle dem som om de er klart adskilte fra hverandre – og at vi sammenligner fenomener som om de er «de samme» på tvers av tid og rom, uten å ta hensyn til at de inngår i «helheter» som gjør dem «usammenlignbare». Og som ikke det er nok ... Selv om vi prøver å ta høyde for disse tingene, kan vi i sammenligninger uforvarende bygge på forutsetninger om de «helhetene» fenomenene inngår i, som ikke er holdbare.

Istedenfor å starte komparasjoner med utgangspunkt i antakelser om likheter og ulikheter på et makroskopisk systemnivå, slik Przeworski og Teune snakker om i forbindelse med *most similar systems*-design, burde man kanskje heller fokusere på variasjoner på lavere systemnivå, det man gjerne kaller meso- eller mikronivå. På disse nivåene er det Przeworski og Teune kaller *most different systems*-design mer relevant. Logikken i dette designet er at man gjør observasjoner av det antatt samme fenomenet på tvers av casene/landene (f.eks. bruk av en bestemt teknologi innen sykehussektoren), og at det spesifikke mønsteret som er knyttet til hvert case/

land søkes forklart uten at man i utgangspunktet viser til makroskopiske systemvariabler. Bare når det viser seg at det ikke er mulig, må slike variabler trekkes inn i analysen.

Dette er også et velkjent og velbrukt design, for eksempel i studier av hvordan ulikheter i hvordan bedrifter organiseres kan forklares ved ulikheter i produksjonsteknologi på tvers land. Tanken er altså at en spesifikk teknologi som brukes i en bedrift vil virke inn på hvordan bedriften organiseres, hvilken rolle ledelsen spiller, hvor mange hierarkiske nivåer som finnes og lignende. Her vil ulikheter på makronivå, som politiske og økonomiske kjennetegn ved landet bedriftene finnes i, i utgangspunktet ikke trekkes inn. Og dess mer ulike landene er, dess sterkere vil en eventuell teknologiforklaring stå. På den annen side: Når det eventuelt viser seg at den observerte variasjonen i bedriftsorganisering på tvers av land ikke lar seg forklare ved å vise til produksjonsteknologi, for eksempel fordi bedrifter med samme teknologi ikke organiserer seg likt, må man ta i betraktning at variasjonen kanskje skyldes variasjon i systemfaktorer på høyere nivå.

«Samfunnseffekt-tilnærmingen» i komparative arbeidslivs- og organisasjonsstudier, og i studier av økonomi og samfunn

Det var nøyaktig dette som skjedde i en av de mest velkjente komparative studiene av industriforetak; en komparativ studie av foretak i Tyskland og Frankrike med tilsvarende produkttype og teknologi på 1970-tallet ved et forskningslaboratorium i Aix-en-Provence (LEST). Det forskerne i utgangspunktet var ute etter, var å forklare lønnsforskjeller mellom visse ansatte-kategorier med utgangspunkt i produkttype og teknologi, på tvers av de to landene (Maurice et al., 1982). Forskerne så for seg at når arbeidere i en bestemt stillingskategori som fantes i begge land slett ikke tjente det samme, kunne det kanskje forklares ved at ting ble organisert ulikt i bedriftene de sammenligna fordi de ikke produserte det samme eller brukte den samme teknologien. Men så var det det at produktene og teknologien var lik, mens lønnsforskjellene likevel var store. Det de fant ut underveis, var at det var umulig å forstå de observerte lønnsforskjellene mellom de antatt samme ansatte-kategoriene i de to landene uten å vise til at ansatte-kategoriene de sammenligna var svært ulikt *sosialt konstituerte*.

De aktør-kategoriene som en i utgangspunktet antok var «de samme» i de to landene – sånn som faglærte og ufaglærte arbeidere, formenn, ingeniør, leder og så videre – viste seg å ikke være «de samme». Forskerne begynte å lete etter faktorer på samfunnsmessig nivå som kunne forklare hvorfor ikke bare disse aktør-kategoriene, men hele bedriftshierarkiet var ulikt sosialt konstruert i de to casene. De initierte med denne studien det som ble kjent som den såkalte «samfunnseffekt-tilnærmingen» i komparative arbeidslivs- og organisasjonsstudier, og i studier av økonomi og samfunn, som var en forløper for den senere diskusjonen om *embeddeness* av økonomiske systemer og aktører assosiert spesielt med Marc Granovetter (se f.eks. Granovetter, 1985), og en stor og omfattende komparativ forskningslitteratur om *business systems*, komparativ kapitalisme og *varieties of capitalism*.

I min doktoravhandling (Korsnes, 1996), som var sterkt inspirert av denne studien, gjorde jeg en egen undersøkelse av den sosiale konstruksjonen av fagarbeideren i norsk verkstedindustri, basert på sammenligninger av franske og tyske fagarbeidere i tilsvarende industri. Undersøkelsen var basert på en omfattende historisk analyse av måten fagarbeiderkategorien har blitt konstituert på i norsk industri generelt og verkstedindustrien spesielt (Korsnes, 1996, kap. 6 og 7), samt en detaljert komparativ studie av to bedrifter i verkstedindustrien der et vidt repertoar av metoder for empirisk kartlegging og datainnsamling ble benyttet: observasjon, innsamling av arkivmateriale, kartotekmateriale, rapporter, utredninger, interne analyser, informasjonsmateriale og så videre, informantintervju og strukturerte intervju av enkeltpersoner (Korsnes, 1996, kap. 8). En analyse av dette materialet bekreftet inntrykket fra den historiske analysen om at fagarbeiderkategorien i norsk industri generelt og i verkstedindustrien spesielt, ikke er «den samme» som i tysk og fransk industri. Utdanningssystemet og opplæringsystemet har langt fra den samme «kvalifiserende» funksjon i forhold til arbeidskraftens innplassering i bedriftshierarkiet som disse systemene har i tysk industri. Bedriftene har en langt mer framtrædende rolle med tanke på å bli anerkjent som fagarbeider. Dette ligner mer på forholdene i fransk industri, men arbeidslivsrelasjonene har en helt annen tyngde og betydning i norsk industri. Tilgangen til fagarbeiderstatus er samregulert av partene i arbeidslivet, og denne samreguleringen er samordnet med den lovregulerte lærlingordningen, som partene også til en viss grad samregulerer. Dette innebærer at fagarbeideren i norsk verkstedindustri

mer framstår som en «tariffkategori» enn en entydig kvalifikasjons- eller utdanningskategori.

Noen lærdommer

Før jeg går videre skal jeg forsøke å kort oppsummere det vi muligens kan lære av det jeg har tatt opp så langt, og for meg er det noen viktige lærdommer:

- Det finnes ikke én komparativ metode.
- Ulike komparative forskningsdesign og tilnæringsmåter kan begrunnes i ulike formål, og valg av design og tilnæringsmåte må følgelig alltid begrunnes i formålet med komparasjonene.
- Ulike komparative forskningsdesign og tilnæringsmåter bygger på mer eller mindre eksplisitte/implisitte teoretiske forutsetninger om de sosiale fenomenene man sammenligner og relasjonene mellom disse, og ved valg av design og tilnærming må man så langt som mulig klargjøre hvilke teoretiske forutsetninger som ligger til grunn for valget, og forholde seg til disse i tolkningen av resultatene.

Jeg skal i resten av dette kapitlet presentere tre ulike forsøk på å skille mellom komparative tilnæringer som kan illustrere hvordan ulike komparative forskningsdesign kan forstås og begrunnes i ulike teoretiske forutsetninger og formål. Utvalget av komparative tilnæringer og perspektiver er begrenset, idet det i første rekke er forbundet med egne spesifikke erfaringer i arbeidslivs- og profesjonsforskning. Hensikten er altså ikke å drøfte komparativ metode generelt. Litteraturen om komparativ metode er svært omfattende og mangslungen, og en slik generell drøfting ville gå langt ut over rammene for dette bidraget.

Tre ulike forsøk på å skille mellom komparative tilnæringer

Det første er et skille som ble utviklet av sosiologen Marc Maurice, som var hovedarkitekt bak den såkalte «samfunnseffekt-tilnærmingen» jeg allerede har vært inne på, som også har elementer i seg som klart kan knyttes tilbake til både Przeworski og Teune og til uenigheten mellom Durkheim

og Mill. Maurice (1989) skiller mellom tre ulike hovedtyper internasjonale komparasjoner:

- Funksjonalistiske/universalistiske (kryss-nasjonale) tilnærminger
- Kulturalistiske (kryss-kulturelle) tilnærminger
- En samfunnsmessig (inter-nasjonal) tilnærming

Denne inndelingen i tre ulike typer komparasjoner er basert på

- hvordan de konseptualiserer makro–mikro-relasjoner (dvs. relasjoner mellom nasjonal/samfunnsmessig kontekst og det nivået forskningsobjektet observeres på)
- forutsetninger om kontinuitet/diskontinuitet mellom objektene som studeres, basert på hvilke begreper og indikatorer som brukes i hvert case

Funksjonalistiske/universalistiske tilnærminger baseres på forutsetninger om at det er sterk kontinuitet mellom fenomenene som studeres, slik at de kan sammenlignes term-for-term. Man ser for seg at det er meningsfullt å sammenligne byråkrater, sykepleiere eller arbeidsledige i mange ulike land. Dette er en velkjent prosedyre der et hovedhensyn er å komme fram til definisjoner og indikatorer som garanterer at man virkelig måler «det samme» – det vil si de samme objektene i de ulike casene. I analysene vil det alltid dukke opp forskjeller mellom casene som man ikke kan se bort fra – ofte ulike historiske og/eller kulturelle forskjeller, men i analysene vil disse opptre som residual-kategorier. Det vil si at man ser bort fra, og gjør ikke systematiske undersøkelser av, hvilke mikro–makro-interaksjoner som eventuelt kan forklare forskjellene.

Når man i kulturalistiske tilnærminger viser til noe på nasjonalt nivå, er det ikke til en eller annen kontekst, som i den universalistiske tilnærmingen, men til kulturelle helheter – ofte «nasjonale kulturer» – som har en sterk innflytelse på det som studeres. Mikro-fenomener blir på denne måten så sterkt over-determinert av et makro-kulturelt nivå at mikro–makro-interaksjoner også i denne tilnærmingen blir neglisjert. Altså, i stedet for å studere hvordan mikro- og makronivået er koblet sammen, tar man for gitt at den kulturelle helheten på makronivå former fenomener på mikronivå. Og det antas følgelig at det er sterk diskontinuitet mellom

de fenomenene som studeres – de er definitivt ikke «de samme», i og med at de er koblet på og formet av ulike kulturelle helheter i hvert land. Mens universalistiske tilnærminger antas å egne seg godt til generaliseringer, antas kulturalistiske tilnærminger å være langt mindre egnet.

Den tredje typen komparasjoner, som Maurice selv representerer, framstilles som en type komparasjon som søker å overkomme noen av de problemene som hefter ved de to første. Og det han er opptatt av, er å finne fram til en type tilnærming der man aksepterer at objektene man studerer i ulike samfunnsmessige kontekster i en viss forstand er usammenlignbare (de er ikke «de samme»), uten å ty til forklaringer basert på nasjonale kulturer, og uten å gi avkall på ambisjoner om generalisering. Og han mener at dette kan oppnås ved at fokus for sammenligningene flyttes fra enkeltfenomener som studeres term-for-term som om de er «de samme», eller som antas å være absolutt usammenlignbare, til de samfunnsmessige kompleksene som de er innvevd i, og til de ulike måtene aktørene konstitueres på i sine mangfoldige relasjoner til disse kompleksene. Den teoretiske forutsetningen som legges til grunn i denne tilnærmingen er at det innen nasjonale kontekster er sterke mikro–makro-interaksjoner som produserer og tendensielt reproducerer koherente institusjonelle komplekser. Problemet med usammenlignbarhet skyldes ikke forskjeller i nasjonale kulturer eller tradisjoner, men forskjeller mellom samfunnsmessige komplekser. Ettersom disse kompleksene produseres og reproduceres gjennom likeartede former for mikro–makro-interaksjoner, kan komparasjoner mellom dem gi godt grunnlag for generaliseringer. Ulikheter i nasjonale kulturer og tradisjoner kan selvsagt vise seg å være viktige i denne sammenheng, på linje med forskjeller i utdanningssystem, mobilitetsmønster, økonomiske strukturer, politiske relasjoner og så videre, men ingen av disse forholdene har a priori noen forklaringsmessig forrang. Og historiske og kulturelle tradisjoner er ikke noe man bare kan anta er virksomme – man må vise at de har betydning for pågående mikro–makro-interaksjoner. Maurices typologi er ikke uproblematisk, og selvsagt ikke uttømmende, men den illustrerer forhåpentligvis noen av de problemstillingene man står overfor når man skal begrunne valg av komparativ tilnærming.

En annerledes, men beslektet typologi, utviklet av den amerikanske sosiologen Charles Ragin, kan også være nyttig for dette formålet (Ragin, 1987; se Korsnes, 2000, for framstillingen under):

Tabell 1 Sammenligning av Ragins case-orienterte og variabel-orienterte tilnærminger til komparasjon. Fra «Towards a relational approach to the study of variety in the situated creativity of economic actors», av O. Korsnes, 2000

Case-orienterte tilnærminger	Variabel-orienterte tilnærminger
– har til hensikt å kombinere kausal analyse, fortolkende analyse og begrepsdannelse	– har til hensikt å teste generelle teorier
– kompleksitet framfor generalitet	– generalitet framfor kompleksitet
– undersøker caser som helheter	– undersøker caser som kombinasjoner av variabler
– sammenligner få enheter	– sammenligner mange enheter
– høy spesifisitet i kausalargument	– lav spesifisitet i kausalargument
– vurderer årsaker i forhold til kontekst	– vurderer årsakers gjennomsnittlige betydning på tvers av kontekster
– stor fleksibilitet i identifikasjon og undersøkelse av bevis	– liten fleksibilitet i identifikasjon og undersøkelse av bevis
*	*
– antall sammenligninger eksploderer og blir uhåndterlig når antall caser øker	– når kompleksiteten i kausale argument øker, oppstår uløselige metodologiske problemer og det blir vanskelig å produsere tilstrekkelig antall caser for statistisk manipulasjon
– gode muligheter for å opprettholde meningsfulle forbindelser mellom forskningen og den sosiale kontekstens historiske spesifisitet og kompleksitet, samt de teoretiske, substansielle og politiske anliggender som motiverte forskningen	– tendens til svekkelse av forbindelsen mellom forskningen og den sosiale kontekstens spesifisitet og kompleksitet, samt de teoretiske, substansielle og politiske anliggender som motiverte forskningen

Det Maurice kaller funksjonalistiske eller universalistiske tilnærminger har åpenbart mye til felles med det Ragin kaller variabel-orienterte tilnærminger, ettersom de har en tendens til å de-kontekstualisere forskningsobjektet og de-komponere casene til kombinasjoner av sett av pre-definerte variabler. «Kulturalistiske» tilnærminger kan synes å falle inn under det Ragin kaller case-orienterte tilnærminger, ettersom årsaksforhold vurderes i forhold til kontekst og caser undersøkes som helheter. Men siden de har en tendens til å operere med pre-definerte begrep om hva disse helhetene dreier seg om – nemlig «kultur» – kan de synes å foretrekke generalitet framfor spesifisitet, og de kan heller stenge enn åpne opp for spesifisitet i kausalargument og fleksibilitet i identifikasjon og undersøkelse av bevis. Dessuten blir åpenheten med hensyn til kombinasjoner av kausalanalyse, fortolkende analyse og begrepsdannelse sterkt begrenset av tendensen til å forklare alt med henvisning til kultur på makronivå.

Maurices samfunnseffekt-tilnærming faller klarere innenfor Ragins case-orienterte tilnærmingstype, selv om Maurice insisterer på at denne typen tilnærming ikke bare egner seg til begrepsdannelse, men også til å utvikle og teste generell teori.

Både Maurices og Ragins måter å klassifisere komparative tilnærminger tar utgangspunkt i hva som er det primære formålet med komparasjonene, men opererer i tillegg med en rekke andre faktorer som gjør klassifikasjonene komplekse og til dels intrikate. En noe mindre kompleks måte å skille mellom tilnærminger på, der hovedvekten er på formålet med komparasjonene, er utviklet av den tyske historikeren Jürgen Kocka (2003). Han er rimeligvis i første rekke opptatt av komparasjoner i historisk forskning, men jeg vil mene at hans klassifikasjon både er nyttig og har relevans for samfunnsvitere mer allment.

Kocka skiller mellom fire hovedformål eller funksjoner komparasjoner kan ha i historiske undersøkelser:

- Komparasjoner kan bidra til å identifisere spørsmål og problemstillinger som man ikke får øye på, som man overser eller rett og slett ikke kan oppdage på andre måter. Når komparasjoner har dette formålet har de en *heuristisk* funksjon: De får fram forskningsspørsmål og -agendaer som ellers ikke ville kommet til syne.
- Komparasjoner kan også brukes til å klargjøre særtrekk ved det caset som undersøkes, og brukes regelmessig til dette formålet når det framsettes påstander om spesielle trekk ved samfunn på tvers av tid og rom. Når komparasjoner brukes på denne måten har de en *deskriptiv* funksjon.
- Historikere kan også (kanskje noe motvillige) bruke komparasjoner for å stille og svare på kausale spørsmål, eller (mer sannsynlig) for å imøtegå generelle forklaringer som de mener ikke er historisk holdbare. Komparasjonene har da en *analytisk* funksjon.
- Historiske komparasjoner kan ha en *paradigmatisk* funksjon. Formålet med komparasjonen er i så fall å distansere seg fra det caset man kjenner best (en *Verfremdung*-effekt) for å kunne se sitt eget case som bare ett blant flere (mulige).

Kockas klassifikasjoner minner oss igjen på at komparasjoner er nærmest uunnværlige for å kunne tenke og resonnerer omkring sosiale realiteter, samt at de kan være nyttige av forskjellige grunner og til ulike intellektuelle formål.

To grunnleggende paradokser i komparativ forskning

Komparasjoner kan både ha nomotetiske og ideografiske ambisjoner. Uansett ambisjon står de overfor noen felles utfordringer. Den ene har jeg nevnt flere ganger, og dreier seg om hvordan man forholder seg til det grunnleggende paradokset med å sammenligne det usammenlignbare. Den andre, som jeg så vidt har nevnt, er den grunnleggende forutsetningen som gjøres i mange sammenligninger om at enhetene man sammenligner kan klart skilles fra hverandre. På samme måten som man sammenligner ting som om de er «de samme», selv om man er fullstendig klar over at det i realiteten ikke er slik, sammenligner man enheter som om de er klart adskilte, selv om man er fullstendig klar over at det i realiteten ikke er slik.

Fra et teoretisk-analytisk perspektiv bunner dette siste problemet i at casene man sammenligner, ikke i utgangspunktet er samkonstruerte på en måte som tar hensyn til at de er vevd inn i felles historiske prosesser og gjensidige påvirkningsforhold. For å kunne takle dette problemet må man ifølge Bénédicte Zimmermann og Michael Werner (2004) bevege seg fra sammenligning til det de betegner som *l'histoire croisée* – kryssende eller sammenvevd historie (det Kocka betegner som *entangled history*). Dette er ikke enkelt, for det er ikke bare casene som er vevd inn i kryssende og sammenvevd historie; som forskere er vi innvevd i den samme kryssende og sammenvevde historie.

Å forholde seg til dette er utfordrende, for det krever for det første at vi må identifisere våre egne (og andre forskeres) kryssende og sammenvevde relasjoner til det feltet og de casene vi studerer. Dette er nødvendig for å unngå «innfødte» kategorier og kategoriseringer og forebygge sammenligninger som tar slike kategorier og kategoriseringer for gitt, og fordrer at kategoriene vi bruker i sammenligningene blir historisert (jf. Kockas paradigmatisk og fremmedgjøringsformål). Hvordan og hvorfor har kategoriene vi forholder oss til i sammenligningene blitt til og blitt brukt i de ulike kontekstene feltet og casene inngår i?

For det andre krever det samtidig at vi studerer den iboende kryssende og sammenvevde historien til feltet og casene per se. Dette er nødvendig for å finne ut hvordan interagerende prosesser mellom kontekstene historisk har bidratt til å forme feltet og casenes særegne form i de ulike kontekstene.

Som Kocka bemerker, betyr dette ikke at man nødvendigvis må velge mellom «komparativ historie» og *l'histoire croisée* (Kocka, 2003). Vi er

uansett utlevert til å sammenligne, og ved å gjøre det på en systematisk og rigorøs måte, samtidig som vi inkorporerer sentrale elementer fra *l'histoire croisée*, kan vi kanskje mestre paradokset med å «sammenligne det usammenlignbare».

Hva kan vi lære?

Hva kan vi lære av dette med tanke på å bruke komparasjoner for å håndtere utfordringer knyttet til å forske «tett på» et praksisfelt eller politikkkfelt, slik man gjerne gjør i profesjonsforskning og oppdragsforskning? En åpenbar lærdom, er at komparasjoner kan være særdeles nyttig for å skape «distanse» til og forholde seg kritisk til ulike former for «forhåndskonstruksjoner» av forskningsobjektet som man ikke uten videre får øye på, eller som man lett tar for gitt. Om man for eksempel er interessert i å studere rekrutteringen til lærer- eller sykepleieryrket i dagens Norge, for å kunne gi kunnskapsbaserte råd til politikere eller organisasjoner om hvordan rekrutteringen til yrkene kan styrkes, kan det være nyttig å sammenligne med rekrutteringen til «de samme» yrkene i andre land. Ikke fordi likheter og forskjeller mellom landene nødvendigvis gir entydige svar på spørsmål om hvordan rekrutteringen i Norge kan styrkes, men fordi de kan hjelpe oss til å identifisere hva som er de særegne norske utfordringene, og hvordan disse henger sammen med særegne sosiale, kulturelle og politiske forhold i Norge. Når dette er formålet med sammenligningen, er det ikke likegyldig hvilket eller hvilke land vi sammenligner med. Hvis vi velger en «case-orientert» tilnærming og et «most similar systems-design», ville det kanskje være naturlig å sammenligne med et lite knippe skandinaviske eller nordeuropeiske land, som vi har grunn til å tro har mange likhetstrekk langs mange dimensjoner. Det vi da må være særlig oppmerksom på, er at «casene» vi sammenligner høyst sannsynlig er vevd inn i en «kryssende og sammenvevd historie», og at det finnes gjensidige forbindelser og påvirkninger vi må ta høyde for. Det er mange eksempler på slike gjensidige forbindelser og påvirkninger på en rekke politikkområder (fagforeningspolitikk, utdanningspolitikk, velferdspolitikk osv.). Dette er på ingen måte en ulempe, men kan åpne for ytterligere innblikk i hva de norske rekrutteringsproblemene består i. Og ikke nok med det: Det vil stimulere til en selvransakende refleksjon om hvordan forskningen på området har bidratt til den aktuelle institusjons- og politikktutforming. Sannsynligvis ville vi da vanskelig kommet utenom sammenligninger over tid, for eksempel

mellom den tidlige etterkrigstiden og i dag. Men om vi i utgangspunktet hadde valgt dette som hovedstrategi, er det ikke sikkert at vi ville komme på sporet av de samme prosessene og forskningsspørsmålene.

Et annet eksempel på hvordan komparasjoner kan være et nyttig redskap, er fra forskning på det vi kan betegne som feltet av arbeidslivsrelasjoner (Korsnes, 2003, innledning og kap. 1), som jeg selv har vært involvert i. Fra tidlig i forrige århundre la studier av slike relasjoner grunnlag for opprettelse av en rekke egne avdelinger (*industrial relations departments*) ved universiteter i USA, Storbritannia og Australia, og har ellers foregått ved en rekke ulike fagavdelinger (f.eks. jus, historie, statsvitenskap, psykologi og sosiologi) ved universiteter over hele verden. Egne avdelinger for studier av dette feltet har aldri eksistert ved norske universiteter, men vi har til gjengjeld en egen forskningsstiftelse – Fafo – som har vært et sentrum for denne typen studier i Norge. Forskerne på dette området har en lang tradisjon for å være «tett på» feltet, ofte i egenskap av å være rådgivere eller konsulenter for partene i arbeidslivet, eller utøvere av oppdragsforskning, eller som bidragsyttere til rapporter og utredninger som ligger til grunn for den offentlige politikken på området. I takt med en gradvis forvitring av de kollektive forhandlingsystemene som er et sentralt kjennetegn ved området, har de fleste IR-avdelingene ved amerikanske, britiske og australske universiteter blitt lagt ned, eller innlemmet i avdelinger for studier av organisasjon og ledelse, HR og så videre. Dette er i seg selv en påminning om at man i studiet av dette feltet ikke kan ta utgangspunkt i en på forhånd gitt, universell definisjon av forskningsobjektet. Tvert imot må eksisterende definisjoner ikke tas for gitt, men ses som foranderlige, sosiale konstruksjoner som inngår i en kontinuerlig historisk kamp om makt og innflytelse over det som står på spill – og der forskningen og forskerne på feltet selv inngår i disse kampene. I sin ytterste konsekvens kan utfallet av denne kampen være at det i realiteten ikke lenger eksisterer den type aktører og institusjoner i samfunnet som gjør det meningsfullt å snakke om et eget system av arbeidslivsrelasjoner – for ikke å snakke om egne forskningsavdelinger for studier av slike systemer.

Når man forsker på dette feltet kan derfor komparasjoner av systemer av arbeidslivsrelasjoner over tid, og på tvers av land, være et særdeles effektivt verktøy, både for å identifisere utviklingstrekk og utfordringer på området, og for å unngå at man tar forhåndskonstruksjoner av det for gitt. I et bokkapittel fra 2003 (Korsnes, 2003, kap. 1) presenterte jeg en analysemodell for komparasjoner av systemer av arbeidslivsrelasjoner i Norge, Tyskland

og Frankrike, slik disse artet seg på 1990-tallet, og jeg gjengir her innholdet i modellen i tabellform:

Tabell 2 Analysemodell for komparasjoner av systemer av arbeidslivsrelasjoner i Norge, Tyskland og Frankrike. Fra «Arbeidslivsrelasjoner – et historisk-sosiologisk perspektiv», av O. Korsnes, 2003

	Norge	Tyskland	Frankrike
Partsrepresentasjon i sentrale korporative organer	Sterk	Ganske sterk	Middels
Integrasjon mellom fagforeninger og politiske partier	Sterk	Ganske sterk	Ganske svak
Løsning av tvister og konflikter	Både lov og avtale	Både lov og avtale	Mest lov
Medbestemmelses-/representasjonsordninger på virksomhetsnivå	Både lov og avtale	Ved lov	Mest lov
Avtale- og forhandlingssystem	Middels sentralisert	Ganske sentralisert	Mest sentralisert
Fagforeningsstruktur	Sterkt sentralisert	Ganske sentralisert	Middels sentralisert
Medlemsgrad fagforeninger	Ganske høy	Middels høy	Lav
Ansatte styrerepresentasjon	Ja	Ja	Nei

Det er ikke hensiktsmessig å gå nærmere inn på detaljene i modellen og hvordan man kan gjøre en sammenlignende analyse av landene langs ulike dimensjoner i modellen (jeg viser her til Korsnes, 2003, s. 32–39), men tabellen illustrerer på en effektiv måte to vesentlige trekk ved forskningsobjektet: For det første at ulikhetene mellom systemene ikke er knyttet til en enkelt dimensjon ved systemene, men til bestemte sammenhenger mellom hvor landene plasserer seg på de ulike dimensjonene. For det andre at plasseringen på de ulike dimensjonene er historisk foranderlige utfall av politiske kamper på ulike samfunnsnivå. Lærdommen vi kan trekke av dette, er at hvis vi engasjeres i forskning som tar sikte på å løse utfordringer på ett område (f.eks. holde oppe medlemsgraden i fagforeningene, eller styrke medbestemmelsesordninger på virksomhetsnivå), må vi både ta hensyn til hvordan disse trekkene ved systemet henger sammen med de andre trekkene, og at sammenhengene mellom de viser til et særegent norsk (foreløpig) historisk utfall av kamper hvor både aktørene i praksisfeltet og i forskningsfeltet er involverte.

Forfatterbiografi

Olav Korsnes er professor emeritus ved Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen. Han har særlig forsket på arbeidsliv, utdanning, klasser og eliter. Blant sentrale publikasjoner er Heiret, Korsnes, Venneslan og Bjørnson (red.), *Arbeidsliv, historie, samfunn* (Fagbokforlaget, 2003); Korsnes, Nordli Hansen og Hjellbrekke (red.), *Elite og klasse i et egalitært samfunn* (Universitetsforlaget, 2014) og Korsnes, Heilbron, Hjellbrekke, Bühlmann og Savage (red.), *New directions in elite studies* (Routledge, 2018).

Referanser

- Allardt, E. (1964). *Patterns of class conflict and working class consciousness in Finnish politics*. Institute of Sociology, University of Helsinki.
- Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. The University of Chicago Press.
- Durkheim, E. (1982). *The rules of sociological method*. Macmillan. (Opprinnelig utgitt 1895)
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
- Kocka, J. (2003). Comparison and beyond. *History and Theory*, 42, 39–44
- Korsnes, O. (1996). *Industri og samfunn. Framlegg til et program for studiet av norsk arbeidsliv* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Bergen.
- Korsnes, O. (2000). Towards a relational approach to the study of variety in the situated creativity of economic actors. I M. Maurice & A. Sorge (Red.), *Embedding organizations. Societal analysis of actors, organizations and socio-economic context* (kap. 5). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/aio.4.08kor>
- Korsnes, O. (2003). Arbeidslivsrelasjoner – et historisk-sosiologisk perspektiv. I J. Heiret, O. Korsnes, K. Venneslan & Ø. Bjørnson, *Arbeidsliv, historie, samfunn. Norske arbeidslivsrelasjoner i historisk, sosiologisk og arbeidsrettslig perspektiv* (s. 17–43). Fagbokforlaget.
- Maurice, M. (1989). Méthode comparative et analyse sociétale. Les implications théoriques des comparaisons internationales, *Sociologie du travail*, (2), 175–191.
- Maurice, M., Sellier F. & Silvestre, J.-J. (1982). *Politique d'éducation et organisation industrielle en France et en Allemagne*. Presses Universitaires de France.
- Mill, J. S. (1967). *A system of logic*. Longmans. (Opprinnelig utgitt 1843)
- Przeworski, A. & Teune, H. (1970). *The logic of comparative enquiry*. Wiley.
- Ragin, C. C. (1987). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. University of California Press.
- Zimmermann, B. & Werner, M. (Red.). (2004). *De la comparaison à l'histoire croisée*. Seuil.